

דם הוא רוח: האם ניטשה היה גזען?

תקציר

המחקר שלפנינו מבקש להציג נקודת מבט מחודשת בניתוח הגותו של פרידריך ניטשה, על סמך מגוון רחב של מקורות ראשוניים שתורגמו מחדש לעברית מהמקור הגרמני. במרכזו נמצאת הטענה כי שלא כתפיסה הרווחת במחקר, עמדותיו של ניטשה כלפי המושג "גזע" תואמות את מרכיבי היסוד של התאוריה הגזענית-ביולוגית, כפי שהייתה מקובלת במאה התשע עשרה, עת חי ניטשה, ולכן יהיה זה מוצדק לכנות את ניטשה בשם התואר "גזען". עם זה בנושא של סלקציה גזעית מגלה ניטשה עמדה עצמאית, הנבדלת מהמוסכמה המקובלת בקרב הגזענים בני דורו. עמדתו הייחודית בנושא הזה לא עומדת בסתירה לתפיסתו הגזענית, אלא נובעת ממנה.

מילות מפתח:

ניטשה; גזענות.

הקדמה

במאמר שלפנינו אבקש לטעון שעמדותיו של פרידריך ניטשה כלפי המושג "גזע" תואמות את מרכיבי היסוד של התאוריה הגזענית-ביוולוגית, כפי שהייתה מקובלת במאה התשע עשרה, עת חי ניטשה, ולכן יהיה זה מוצדק לכנות את ניטשה בשם התואר "גזען". עם זה בנושא של סלקציה גזעית מגלה ניטשה עמדה עצמאית, הנבדלת מהמוסכמה המקובלת בקרב הגזענים בני דורו. עמדתו הייחודית בנושא הזה לא עומדת בסתירה לתפיסתו הגזענית, אלא נובעת ממנה. בחלקו הראשון של המאמר אציג את מצב המחקר באשר למקומו של הגזע במשנתו של ניטשה ואת הקריטריונים למושגים "גזע" ו"גזענות", שאשתמש בהם במאמר. לאחר מכן אעבור לגוף המרכזי של המאמר ובו אציג את עמדתו של ניטשה כלפי גזע וגזענות, כפי שעולה מתוך כתביו. כדי לעמוד על עמדותיו של ניטשה ביתר דיוק תרגמתי לעברית את המקורות בחלק הזה מחדש.¹ בחלק האחרון אדון במסקנות העולות מתוך הממצאים.

מבוא

יודע אני מה גורל צפוי לי. יבואו ימים בהם שמי יהא מזכיר משהו מזעזע, משבר שלא היה כמוהו עלי אדמות, התנגשות מצפונית עמוקה מעין כמוה, הכרעה שנצטווה נגד כל מה שהאמינו בו, שתבעוהו, שקידשוהו עדי אז. לא אדם אני, חומר נפץ אנוכי.²

קורטוב של נבואה נזרק בפרידריך ניטשה - הוא "זכה" לכבוד המפוקפק שהשלטון ההרסני ביותר במאה העשרים, המשטר הנאצי-סוציאליסטי בגרמניה, יראה בו אחד מאבותיו הרוחניים החשובים ביותר.³ לא רק אנשי מפלגה נאצים אלא גם הוגי דעות בגרמניה ומחוצה לה עמדו על הזיקה של ההגות הניטשיאנית לזו הנאצית.⁴ ברם, החל משנות החמישים, עם מחקריו של ולטר קאופמן⁵ בארצות הברית, ועד לימינו אנו ביקשו לא מעט חוקרים במערב לטהר את ניטשה מן הכתם הנאצי שדבק בו.⁶ לטענתם הזיקה של ניטשה לפשיזם והנאציזם, שזכו לעדנה במחצית הראשונה של המאה העשרים, היא במקרה הטוב פרשנות מוטעית של ניטשה, ובמקרה הרע סילוף מכוון וניצול ציני של נביא האינדיבידואליזם בידיהם של שלטונות טוטליטריים. המאמר הנוכחי מבקש לבחון את עמדתו של ניטשה כלפי נדבך מרכזי באידאולוגיה הנאצי-סוציאליסטית, "תורת הגזע".⁷ לפני כמעט שני עשורים כתב מנחם ברינקר כי שאלת יחסו של ניטשה ל"תורת הגזע" היא בגדר תעלומה שאין לה פתרון. על השפעת הרצון "לטהר" את ניטשה מזיקה לתורות שדגלו בטוהר הגזע כתב ברינקר:

אחת התוצאות של האסוציאציה הרווחת הקושרת את ניטשה עם הנאציזם היא שמעולם לא נעשה שום מחקר על השימוש של ניטשה במונח "גזע". הנושא הרתיע כל כך את כל

-
- * המאמר מוקדש לזכרו של פרופ' רוברט ויסטריך ז"ל, חוקר מעולה ו"מענטש" אמיתי. פרופ' ויסטריך היה הראשון לפתוח לפני את שערי המחקר בסוגיית מקומו של הגזע במשנתו של ניטשה. אף שהוא לא הסכים עם מקצת מסקנותיי הוא עודד אותי להמשיך בדרכי מתוך הקפדה על דרישה לא מתפשרת לתיקוף טענותיי, ובכך סימל בעבורי חניכה אקדמית מיטבית.
1. אני מבקש להודות לגברת אביבה שמלצינגר על עזרתה בתרגום לעברית. מומחיותה בשפה העברית ובשפה הגרמנית סייעה רבות לפעולת התרגום.
 2. פ"ו ניטשה, **שקיעת האלילים: פרשת ואגנר, שקיעת האלילים, הנה האיש, אנטיכריסט, אגרות**, תרגום י' אלדד, ירושלים תשנ"ו, עמ' 239.
 3. S. E. Aschheim, *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990*, Berkeley 1992, pp. 232-271.
 4. אשהיים (שם), עמ' 235, 260, 281; "Hitler was the executor of Nietzsche's spiritual testament and of the philosophical development coming after Nietzsche and from him" (G. Lukas, *Destruction of Reason*, trans. P. Palmer, Atlantic Highlands, N.J. 1981, p. 34).
 5. W. Kaufmann, *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*, New York 1956.
 6. סקירה תמציתית וטובה בעברית על התפתחות שאלת הקשר בין הגותו של ניטשה לאידאולוגיה הנאצית במחצית השנייה של המאה העשרים אפשר למצוא במאמרו של ברינקר: מ' ברינקר, 'ניטשה והיהודים', **עיון**, מח (תשנ"ט), עמ' 421-425. גרסה אנגלית של המאמר מצויה בספרם של גולומב וויסטריך: J. Golomb and R. S. Wistrich, *Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy*, Princeton, N.J. 2002, pp. 107-125.
 7. דבריו של ניטשה בנושא הגזע קשורים גם לנושאים מרכזיים אחרים במשנתו, כגון יחסו כלפי יהודים או אנטישמיות. במאמר הנוכחי, המתמקד ביחסו כלפי גזענות, אין ביכולתי לדון לעומק בנושאים האלה.

המחברים (הרבים מאד) שטרחו להבדיל את ניטשה ממסלפיו הנאציים עד שלא עסקו בו.⁸

גם כיום יש מקום לומר שמחקר הגזע במשנתו של ניטשה רחוק מכדי מיצוי, ועם זה אפשר להזכיר מחקרים רבים בנושא, אך רובם מתאימים לאסכולת קאופמן המבקשת לבדל את ניטשה ממסלפיו הנאציים. כבר באמצע שנות השישים הציג רג'ינלד ג'ון הולינגדל שני טיעונים מרכזיים השוללים את ההנחה שניטשה היה גזען. ראשית, לדעתו במונח "גזע" ניטשה מתכוון לקבוצת אנשים שחיו יחד לאורך זמן ונוצרו להם צרכים ומאפיינים משותפים. הוא אינו מדבר על גזע טהור מבחינה ביולוגית.⁹ שנית, מתוך ניגוד מוחלט לתפיסה הגזענית הדוגלת בטהור הגזע, ניטשה תמך במיזוג של גזעים שונים.¹⁰

שלושים שנה לאחר מכן חזר ירמיהו יובל על הטענות של הולינגדל בניסיון לבדל את ניטשה מהאידיאולוגיה הנאצית.¹¹ לטענתו המונח "גזע" אצל ניטשה מקביל למונחים "עם" ו"מוצא" (volk), וכי הניסיון ההיסטורי שעוברים הגזעים השונים מטמיע בתוכם תכונות אופי ותבנית פסיכולוגית. הוא גם חזר על הטענה כי ניטשה תמך בערבוב גזעים והדגיש את העובדה שניטשה ראה ביהודים מרכיב חיוני בסינתזה הגזעית הנדרשת לתקומתה של אירופה חדשה וטובה יותר.¹²

בשני העשורים האחרונים התפתחו טיעוניהם של הולינגדל ושל יובל בשני ערוצים מקבילים. ויין קליין, שבחן את יחסו של ניטשה לסוגיית הגזע כחלק מניתוחו של נושא הפיזיולוגיה והתורשה אצל ניטשה, טוען שהאמביוולנטיות המכוונת של ניטשה מונעת אפשרות לפרשנות פשטנית המציגה את ניטשה כגזען ביולוגי.¹³ בכיוון דומה צעדו גרד שנק ופול ון-טונגרן. לדעת שנק, למונח "גזע" יש שלוש משמעויות אצל ניטשה ואף אחת מהן לא תואמת את המובן המקובל של המילה בגרמניה של שנות השלושים: עם (Volk), מעמדות חברתיים (Stände) ובני אדם (Mensch, Menschheit, Menschentyp).¹⁴ לדעת ון-טונגרן אין לפרש את המונח "פיזיולוגיה" במונח המדעי המקובל אצלם על פי המשמעות המחודשת שניטשה יצק בו: חלק מהתאוריה של הרצון לעוצמה.¹⁵ בד בבד שרה קופמן סבורה שתמיכתו של ניטשה בערבוב גזעים והמקום החשוב של היהודים בתהליך הזה מלמדת על הפער בינו ובין התאוריות הגזעניות בנות זמנו.¹⁶ שלא כמו כל העמדות שהוצגו לעיל, ז'קלין סקוט ורוברט ברנסקוני טוענים שיש מקום לעמוד על משמעות ביולוגית למונח "גזע" אצל ניטשה. סקוט סבורה שכפל המשמעות של המונח "גזע" אצל ניטשה לא שולל את האפשרות לפרשנות ביולוגית במונח הטיפולוגי.¹⁷ יתרה מזו, גם ערבוב הגזעים שניטשה תומך בו, מושתת על תפיסה של השבחת גזע הנסמכת על ההנחה שהמוצא הביולוגי משפיע במידה מכריעה על ההתנהגות ועל תפיסת העולם.¹⁸ עצם הדבר שסקוט הגבילה את עצמה לשאלת הגזענות בזיקה ליהודים ובהישענות שלה רק על כתבי ניטשה שהתפרסמו בחייו, מנע ממנה לפתח את התאוריה שלה בהרחבה. ברנסקוני, פילוסוף המתמחה בתפיסות גזעניות, מציג עמדה ברורה הרואה בניטשה גזען על פי המובן המקובל של המילה במאה התשע עשרה.¹⁹ בדומה לסקוט גם הוא

8. ברינקר (לעיל הערה 6), עמ' 426-427. הדברים שבו והתפרסמו באנגלית שלוש שנים לאחר מכן אצל גולומב וויסטרין (לעיל הערה 6), עמ' 124. דבריו אלו לא מנעו ממנו בהמשך לאמץ את גישתו של ירמיהו יובל, כי אין לראות בניטשה גזען במונח הביולוגי של המילה. שלוש שנים לאחר שכתב ברינקר את דבריו ערכו גולומב וויסטרין ספר מאמרים, המבקש לבחון את הקשר בין ניטשה לפשיזם. תפיסתו הגזענית של ניטשה כמעט שלא נידונה ומוזכרת כדרך אגב, כפי שנמצא במפתח של הספר, ראו: שם, עמ' 339.

9. R. J. Hollingdale, *Nietzsche: The Man and his Philosophy*, London 1965, p. 224.

10. שם.

11. י' יובל, **חידה אפלה: הגל, ניטשה והיהודים**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 176-180.

12. W. Klein, *Nietzsche and the Promise of Philosophy*, Albany, N. Y. 1997, pp. 162-168.

13. G. Schank, *"Rasse" und "Züchtung" bei Nietzsche*, *Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung*, 44 (2000), pp. I-X; G. Schank, 'Race and Breeding in Nietzsche's Philosophy', N. Martin (ed.), *Nietzsche and the German Tradition*, Oxford 2003, pp. 237-244.

14. P. J. M. van Tongeren, 'Nietzsche's Naturalism', N. Martin (ed.), *Nietzsche and the German Tradition*, Oxford 2003, pp. 205-214.

15. S. Kofman, *Selected Writings*, ed. T. Albrecht, G. Albert and E. Rottenberg, Stanford, Calif. 2007, pp. 123-156.

16. קופמן (שם), עמ' 147-152.

17. J. Scott, *'On the Use and Abuse of Race in Philosophy: Nietzsche, Jews and Race'*, R. Bernasconi (ed.), *Race and Racism in Continental Philosophy*, Bloomington, I.N. 2003, p. 62.

18. סקוט (שם), עמ' 63-68.

19. R. Bernasconi, *'Nietzsche as a Philosopher of Racialized Breeding'*, N. Zack (ed.), *The Oxford Handbook of Philosophy and Race*, Oxford, N.Y. 2017, pp. 54-64.

סבור שהאמביוולנטיות שהעניק ניטשה למונח "גזע" לא שוללת את העובדה שלעיתים הוא העניק לו משמעות ביולוגית. יתר על כן הוא מציג את הדמיון בין עמדותיו של ניטשה ובין עמדותיהם של הוגים גזענים בני זמנו ובהם וירצ'ו (Virchow), למרק (Lamarck), צ'מברליין (Chamberlain), גובינו (Gobineu) וגלטון (Galton) וזאת מבלי להציג גבולות או הבדלים ברורים בינם ובין הגותו של ניטשה.²⁰ במאמר שלפנינו יוצגו שלושה חידושים מרכזיים. ראשית יוצגו בשיטתיות עיקרי התפיסה הגזענית וקווי הדמיון והשוני בינם ובין הגותו של ניטשה. שנית תוצג פרשנות חדשה לתפיסתו של ניטשה את מושג ה"גזע" על סמך קטעים שטרם נידונו במחקר. ולבסוף יובא לפני הקורא דובר העברית תרגום חדש לעברית של קטעי מפתח מהגותו של ניטשה בנושא ה"גזע".

יסודות התפיסה הגזענית

על שלושה עמודים מושתתת התפיסה הגזענית-ביולוגית, ששורשיה בשלהי המאה השבע עשרה וצמרתה מגיעה עד לימינו אנו:²¹

1. המונח "גזע" מכון למוצא גנטי-ביולוגי. הגזע משפיע לא רק על תכונות פיזיות אלא גם על תכונות אופי ויכולת אינטלקטואלית.
2. אי אפשר לגשר על הפער בין הגזעים השונים באמצעות חינוך או חברות (socialization).
3. אפשר לדרג את הגזעים ואת תכונות האופי שלהם על פי אמות מידה. אמות המידה האלה מגלות לנו שהגזע הלבן הוא הגזע המוצלח ביותר. כדי לשמור על איכות התכונות של הגזע הלבן יש להימנע מנישואי תערובת עם גזעים אחרים שמביאים לידי לידתם של בני תערובת בעלי תכונות אופי נחותות מאלו של הגזע הלבן.

גישה זו שונה במידה מהותית מעקרונות התפיסה הנוצרית שמשלה בכיפה במשך מאות שנים. הנצרות שמה את הדגש באמונה ולא במוצא הביולוגי, ולכן הייתה ועודנה מוכנה לקבל אל זרועותיה בנפש חפצה את כל מי שקיבל על עצמו את עקרונותיה וטיהר את עצמו באגן הטבילה.

לפיכך המחקר שלפנינו מבקש לבחון את יחסו של ניטשה כלפי שלושת המרכיבים הבסיסיים של התפיסה הגזענית במאה התשע עשרה:

1. האם תמך ניטשה בתאוריה הטוענת כי להבדלים של מוצא ביולוגי יש בהכרח השפעה על תכונות האופי של האדם ועל יכולותיו האינטלקטואליות?
2. האם לדעתו אפשר לגשר על הבדלי המוצא הביולוגי באמצעות חינוך או כל פעולה אחרת של חברות?
3. מהי עמדתו בסוגיית העליונות של גזע אחד על גזע אחר וסלקציה על בסיס גזעי, כדי לשפר את תכונותיהם של בני אדם?

הגזע במשנתו של ניטשה

למה התכוון המשורר - דרכו הספרותית של ניטשה ושאלת הגזע

אם אסביר עצמי, אשים עצמי בסברתי
לא אוכל להיות פרשן לתורתי.
אך כל המעפיל במסילה שלו אל עצמו
יעלה אל יתר אור את דמותי עמו.²²

20. ברנסקוני (לעיל הערה 19), עמ' 56-58.

21. באנציקלופדיה המקוונת של אוניברסיטת סטנפורד אפשר למצוא פירוט נרחב, ראו: M. James, 'Race', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2017.

22. פ"ו ניטשה, *הולדתה של הטרגדיה; המדע העליון*, תרגום י' אלדד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 164.

ניטשה העיד על עצמו: "הן אני עושה כמיטב יכולתי שלא יקל להבינני".²³ ואומנם נראה כי הצליח בכך. כל קורא של ניטשה מתוודע לרב-קוליות המייחדת את משנתו הספרותית ולקושי בהבנת דבריו. כתיבת מימרות באורכים משתנים בלי ניסיון להציג קשר ישיר בין קטע לקטע, לשון צינית ובוטה, הקפדה על קיומן של "קרחות" ספרותיות שבהן הקורא מצפה מניטשה שיביע את עמדתו במפורש ומעלה חרס בידו, ניסיון מכוון לתעל את הקורא לדרכים הנראות ללא מוצא באמצעות אמירת דבר והיפוכו - כל אלו מאדירים את ריבוי הפנים שבמסר הניטשיאני. הקושי מגיע לידי כך שלעיתים נדמה כי כל ניסיון לומר דברים ברורים על ניטשה על סמך דברים שהוא עצמו כתב, נידון מראש לכישלון. הסטיריקן היהודי-גרמני, קורט טוכולסקי, היטיב לבטא זאת: "תאמר לי מה אתה מבקש לומר, ואני כבר אמצא לך את הביסוס אצל ניטשה".²⁴ לכן אולי אין להתפלא שניטשה נחשב בעיני רבים לאביה הרוחני של הטוטליטריות הנאצית ובעיני רבים אחרים לנביא האינדוידואליזם והפוסט-מודרניזם.

יש מקום לעמוד על שתי סיבות עיקריות שהביאו את ניטשה לשימוש בסגנונו זה. ראשית, ניטשה שם לו למטרה להילחם ברציונליזם המתיימר להבחין בין אמת לשקר באמצעות קני מידה שכלתניים.²⁵ דרך ההתמודדות שלו כללה כתיבה בסגנון שאיננו נכנע לתכתיבים של הנהרה לוגית חד-משמעית, אלא מציג אלטרנטיבה של כתיבה מתפרצת, שמתיימרת לפנות למכלול הנפש של האדם ולא דווקא לשכלו. שנית, לניטשה הייתה סלידה עזה מההמון עד כדי שנאה מוחשית. בכתביו הוא פונה ליחיד סגולה, ומהם הוא מצפה שיפתחו את אישיותם בדרך של ניסוי רוחני חף ממגבלות. כתביו הופכים לתנאי קבלה הבוחנים אם הקורא הצליח להשתחרר מכבלי המוסכמה החברתית המקובלת. בד בבד המעורבות האישית הנדרשת מהקורא מסייעת בידו בפיתוח גישה אינדוידואלית עצמית.

בפרק המבוא הצגנו את עמדותיהם השונות של החוקרים המציינים כי שימושו של ניטשה במילה גזע (rasse) הוא דוגמה מובהקת לכתיבה אמביוולנטית. לצורך המחשת הבעייתיות נבחר כמה קטעים שבהם ניטשה עסק במושג הגזע:

אי אפשר למחות מנפש האדם את מה שעשו אבותיו בקביעות ובאהבה. למשל אם הם חסכו בשקדנות, הסתפקו באביזרים כדוגמת שולחן כתיבה וקופה לכסף, היו פרובינציאליים בתאוותיהם וצנועים במידותיהם הטובות, אם הם חיו מתוך הרגל מבוקר עד ערב לתת פקודות, חיבבו תענוגות גסים ובסמוך אולי חובות ואחריות מחוספסות עוד יותר. או אם הקריבו בזמן מן הזמנים את הפריבילגיות הישנות שמקורן בלידה ובנכסים - הכול כדי לחיות למען אמונתם ו"אלוהיהם", כאנשי המצפון המעודכן והקשוח המסמיקים בפני כל פשרה. אין כל אפשרות שאדם לא יישא בגופו את תכונותיהם והעדפותיהם של אבותיו ואבות אבותיו, גם אם מראה עיניים טוען להפך. זוהי בעיית הגזע. נניח שאדם מכיר דברים אחדים על ההורים, הוא יכול להרשות לעצמו לומר מסקנות בנוגע לילד. איזו חוסר התנזרות שלילית, איזו צרות עין קטנונית, איזה צידוק עצמי מסורבל. הרי בעצם שלושת אלו יחדיו קבעו מאז ומתמיד את דמותו של בן האספסוף. דברים כגון אלו לבטח עוברים אל הילד כמו דם מסואב, ובסיוע מיטב החינוך והעיצוב משיגים רק אפשרות להטעות בנוגע לתורשה.²⁶

הגזעים החורצים מתקשים מאוד לשאת בטלה. הייתה זו גאונות של האינסטינקט האנגלי לקדש ולעשות את יום ראשון משעמם במידה כזו שהאנגלים מתאווים לשוב לימי החול ולימי העבודה מבלי שהם מרגישים.²⁷

האנגלים ההם - זה אינו גזע פילוסופי: משמעותו של בייקון היא מתקפה על הרוח הפילוסופית, הובס, יום ולוק הם בגדר השפלה ופיחות ערך של המושג "פילוסוף" למשך יותר ממאה שנה.²⁸

23. פ"ו ניטשה, **מעבר לטוב ולרוע לגניאולוגיה של המוסר**, תרגום י' אלדד, ירושלים תשל"ט, עמ' 40.

24. K. Tucholsky, 'Fraulein Nietzsche', *Die Weltbühne*, 2 (1932), p. 54.

25. יובל (ראה לעיל הערה 11), עמ' 129-140.

26. תרגום שלי [א"ש] לעברית מתוך המהדורה הגרמנית, עמ' JGB, 264. בכל שאר הציטוטים בעברית שבהם יש הפניה למהדורה הגרמנית, מדובר בתרגום שלי לקטע.

27. שם, עמ' 189.

28. שם, עמ' 252.

בקטע הראשון למילה גזע יש משמעות ביולוגית-גנטית ברורה. ניטשה טען שההורים משפיעים על ילדיהם לא באמצעות חינוך אלא באמצעות הדם שהם מנחילים להם מלידה. לעומת זאת בשני הקטעים שלאחר מכן למילה גזע יש משמעות אתנית, כך שבלי קושי ובלי פגיעה ממשית בכל אחד מאותם שני קטעים אפשר להחליף את המילה "גזע" במילה "עם" (Volk).²⁹ שתי משמעויות אלו למילה גזע כשהן לעצמן אינן סותרות זו את זו, ולכן גזען הדוגל בהשפעת המוצא הביולוגי על תכונותיו של אדם מלכתחילה יכול להניף בו בזמן את הדגל האתני ולטעון לקיומו של מכנה משותף תרבותי לאומי, ולהפך. הבעיה מתעוררת כאשר אנו מבקשים לבחון את עמדתו של ניטשה בסוגיית ה"גזע", כיצד נוכל לברר אם הוא גזען במובן הביולוגי של המילה או אתנולוג המדגיש את המרכיב התרבותי? אין מנוס מבדיקה שיטתית ומקיפה של כתביו, כאשר כל מקרה ספציפי ייאולץ להיבדק לגופו. לכן על המבקש לטעון שניטשה תמך ב"תורת הגזע" מהמובן הביולוגי מוטלת חובת ראיה כפולה. ראשית, עליו להוכיח בכל אחד מן הקטעים הרלוונטיים שניטשה מעניק למונח "גזע" משמעות ביולוגית. שנית, מלבד הצגת אוסף של קטעים, זעיר שם זעיר כאן, עליו להוכיח שהקטעים אכן מצליחים להצטרף צו לצו וקו לקו למסקנה מוכחת.

היות ששני המובנים של המילה גזע שהוצגו לעיל, הביולוגי והאתני, אינם סותרים זה את זה, אין צורך בהוכחה על דרך השלילה, כלומר אין חובה להוכיח שניטשה שלל את הקיום של גזע במובן האתני. אין כל מניעה שגם אם ניטשה דגל "בתורת הגזע" במובנה הביולוגי,³⁰ הוא תמך בו בזמן בחלוקה אתנית תרבותית וסיווג אותה במונח "גזע".

המקום הנכון הוא הגוף: עמדתו של ניטשה כלפי מידת ההשפעה של המוצא הביולוגי על תכונות האופי של האדם ועל יכולותיו האינטלקטואליות

ניטשה כתב בקיץ 1875 כך:

התרבות היוונית מבוססת על יחס שליטה של מעטים השולטים על משועבדים במספר גבוה פי ארבעה וחמישה. לפי הכמות יוון הייתה ארץ מיושבת ברברים. כיצד ניתן להגדיר את אנשי העת העתיקה כהומניים! הניגוד בין הגאון אל מול מרוויח הלחם, שהיה כעין בהמת משא וגרירה. היוונים האמינו בהבדלי גזעים: שופנהאואר מתפלל שהטבע לא המציא שני מינים נפרדים.³¹

בכל המסה, שממנה לקוח הקטע, ניטשה ראה ביוון ובמורשת היוונית מודל לחיקוי. תופעה זו אינה מקרית. יוון בעבורו הייתה מושא לערגה מתמדת.³² ניטשה דגל באליטיזם קיצוני המסתייג נחרצות מכל גילוי של פשטות המונית. מבעד למשקפיים האליטיסטיים של ניטשה נחשבה יוון הקלסית למאורע היסטורי חד-פעמי של התפרצות גאונית. הסביבה היוונית אפשרה התפתחות של יחידים בעלי סגולות יוצאות דופן בתחומי המדע וההגות. לדעתו של ניטשה מאז ימיה של יוון הקלסית ועד לימיו אלה לא היה עוד ריכוז כה גבוה של בני מעלה. הוא ייחל שפועלו הספרותי יכשיר את הקרקע להופעה מודרנית מחודשת של חברה אליטיסטית בדמות החברה היוונית.³³ אין צורך בזכויות מגדלת כדי להבחין שניטשה ראה ביוון חברה מפוצלת על בסיס גזעי. הקישור בסוף הקטע לשופנהאואר³⁴ ולהבחנה בטבע (nature) בין שני מינים (species) מלמד אותנו כי הבדלי הגזע קשורים להבדלים שבטבע עד כדי כך שיש מקום להעלות על הדעת התייחסות לאזרח ולעבד כשייכים לשני מינים שונים זה מזה. מכיוון שניטשה העריך את יוון וביקש ללמוד ממנה כיצד אפשר לבנות חברה עתידית טובה יותר (המסה כולה היא שיר הלל לחברה היוונית), אין ספק שניטשה רואה בחיוב את הפיצול הגזעי-טבעי שהיה לדעתו ביוון. הזיקה של גזע למאפיינים ביולוגיים ופיזיולוגיים שאינה מופיעה במפורש בקטע ונלמדת רק מן ההשוואה של הגזע לשאר מינים בטבע, בוקעת ועולה בגלוי עשרת מונים בקטע שפורסם לאחר מכן:

29. האתנולוגיה עצמה עוסקת רבות בשאלת יחסי הגומלין בין הגזע במובנו הביולוגי ובין התרבות כפרי של הישגים אנושיים בתהליך עיצובם של עמים.

30. דבר שכמובן דורש הוכחה.

31. UB, 5[72].

32. על מקומה של יוון בהגות הניטשיאנית עמדו רבים ובהם H. Cancik, *Nietzsches Antike: Vorlesung*, Stuttgart 1995.

33. עיינו בסעיף העוסק בניטשה ורעיון הסלקציה הגזעית.

34. בתקופה זו של חייו ניטשה היה נתון להשפעה שופנהאוארית עזה.

ידו של הגזע³⁵ שהוכנע תהיה בסופו של דבר על העליונה, בצבע, בקוצר הגולגולת, אולי אפילו באינסטינקטים אינטלקטואליים וחברתיים. מי ערב לנו, אם לא הדמוקרטיה המודרנית והאנרכיזם העוד יותר מודרני, ובעיקר אותה נטייה ל"קומונה", לצורת החברה הפרימיטיבית ביותר, שהיא משותפת כעת לכל הסוציאליסטים של אירופה משמעותה היא בעיקרה נסיגה עצומה - וכי גזע האדונים והכובשים, הם האריים, נתון במצב של כניעה מבחינה פיזיולוגית.³⁶

ניטשה טען כי כאשר בוחנים את המתרחש באירופה בקנה מידה של זמן ממושך מגלים שהמנצחים האמיתיים באירופה אינם הגזעים הכובשים אלא הגזעים הנכבשים. כדי לבסס את טענתו הוא הציג באותה משיכת קולמוס רשימה של מאפיינים פיזיולוגיים ותרבותיים-חברתיים, שבהם ניכרת הדומיננטיות של הנכבשים. באגף הביולוגי אנו מוצאים את הצבע והגולגולת ובאגף התרבות-חברתי את הדמוקרטיה המודרנית, האנרכיזם והסוציאליזם. ואם לא די לנו בכך, הוא חזר וסיכם שגזע האדונים נתון לכניעה מבחינה פיזיולוגית. הקורא של הקטע לא יכול שלא לקבל את הרושם כי לדעת הכותב יש קשר הדוק בין המונח "גזע" למאפיינים ביולוגיים ופיזיולוגיים, אבל מכאן ועד לדמיון מלא ל"תורת הגזע" הדרך עוד רחוקה, שכן מי ערב לנו כי לדעת ניטשה למאפיינים הפיזיולוגיים של הגזע יש השפעה כלשהי על מאפייניו התרבותיים, כפי שטוענים התועמלנים של "תורת הגזע". על פי המידע שהובא עד כה, ייתכן שלדעת ניטשה יש הבדלים פיזיולוגיים ותרבותיים בין גזעים שונים, אך אין קשר תלתי בין תרבות לפיזיולוגיה. כדי לעמוד על מערכת יחסי הגומלין בין מאפיינים ביולוגיים למאפיינים תרבותיים ב"תורת הגזע" של ניטשה אנו נזקקים לבדיקה של כמה מקורות אחרים:

כנגד זה נחוץ לזכות באופן ליברלי בהשתתפות של פיזיולוגים ושל רופאים בחקר בעיות אלו (של ערך ההערכות שניתנו עד כה). אנחנו משאירים לפילוסופים המקצועיים להיות מליצי יושר והמתווכים גם במקרה הספציפי הזה, אחרי שהם הצליחו בדרך כלל להמיר את הזיקה הראשונית, הנוקשה והחשדנית בין פילוסופיה, פיזיולוגיה ומוסר ביחסים ידידותיים ומניבי פירות ככל האפשר. למעשה זקוקים כל סולמות הערכים, כל הציוויים הידועים להיסטוריה ולמחקר האתנולוגי, בראש ובראשונה לפרשנות ולהארה פיזיולוגית, לפני זו הפסיכולוגית. הכול כאחד ממתנים זה זמן לביקורת של מדע הרפואה. השאלה "מה ערכם של אותם סולמות ערכים ואותו מוסר" אמורה להיבדק מפרספקטיבות שונות. אפשר לבחון במיוחד את השאלה "בעל ערך עבור מה", שלא זכתה לבדיקה מספקת. למשל הערך הברור הנדרש מבחינת המשכיות האפשרית ביותר של הגזע (או להגדלה של יכולת ההסתגלות שלו לתנאי אקלים מסוימים או לקיום של מספר גדול ככל האפשר) אינו זהה לערך הנדרש לעיצוב של טיפוס חזק יותר.³⁷

לדעת ניטשה, יש למנוע מצב שבו בעיות מוסר יהיו נחלתם של אתיקנים בלבד. מן הראוי שגם פיזיולוגים ורופאים יהיו שותפים בחקר בעיות מוסריות. לקורא התמך ניטשה הסביר כי לבעיות פיזיולוגיות, כמו מידת כושר הסתגלות של גזע, היכולת של הגזע להגדיל את מספר חבריו או לעצב טיפוס חזק, יש השפעה חשובה על עיצוב ערכים שיתמכו בתוצאות הפיזיולוגיות הרצויות. ניטשה קבע בבירור כי בתהליך ההערכה של ציוויים מוסריים זכות ראשונים שמורה למאפיינים הפיזיולוגיים. על אף החשיבות הגדולה שניטשה, בדומה לפרויד, העניק לפסיכולוגיה החושפת את היסוד הקיומי המאפיין את האדם כיצור אורגני,³⁸ והניצבת ביסוד תורת הנפש שלו,³⁹ יש בדברים האלה של ניטשה כדי ללמד על הקדימות שיש למאפיין הפיזיולוגי בהשוואה לכל מאפיין אחר, כולל המאפיין הפסיכולוגי. עם זה מכיוון שבקטע שהובא לעיל הנושא המרכזי אינו הגזע הנבדק אלא בודקיו, עדיין הספקן יכול לבוא ולטעון שרק מבחינת התסמינים הפיזיולוגיים קודמת לכל דבר, אבל לגופם של דברים זכות הקדימה שמורה לערכים שהגזע מאמין ודוגל בהם, ולא לדם הזורם בעורקיו. אזכור מפורש בעניין ההשפעה של תהליכים פיזיולוגיים על עיצוב תרבותו של הגזע אנו מוצאים בקטע זה:

35. במקור מופיעה המילה "rasse". ישראל אלדד בחר לתרגם את המילה כ"עמים" (ניטשה, לעיל הערה 23, עמ' 235).

36. GM, I 5.

37. GM, I 17.

38. 'א גולומב, הפיתוי לעוצמה: בין ניטשה לפרויד, ירושלים תשנ"ט, עמ' 77-80, 117-122.

39. ש' פרוגל, אתיקה: שפינוזה וניטשה, ירושלים תשס"ט, עמ' 106-132.

בני אדם מכנים בשם "ציוויליזציה", "האנשה" או "קדמה" מה שנראה היום כהצטיינותם של האירופאים. מכנים זאת בפשטות, לא לשבח ולא לגנאי, באמצעות נוסחה פוליטית, ההתפתחות הדמוקרטית של אירופה. מאחורי אותה חזית מוסרית ופוליטית שעומדים עליה באותן נוסחאות, מתחולל תהליך פיזיולוגי כביר, שהוא כמעין המתגבר. תהליך הידמות של האירופאים והתנתקות ההולכת וגדלה מתנאים מגבילים שנגרמו ממגבלות האקלים והמעמד שלהם הם שיצרו את הגזעים. אי-תלותה הגוברת באווירה מוגדרת שבמשך מאות בשנים שאפה להטביע את חותמה על הנפש ועל הגוף בתביעות שוות - ההתהוות האיטית של סוג אדם על-לאומי, נוודי, שבמונחים פיזיולוגיים יש לו מרב של אומנות ושל כושר הסתגלות כציון אופייני.⁴⁰

בקטע הזה ניטשה תקף בחריפות את הנטייה לראות בתהליך הדמוקרטיזציה של אירופה הוכחה להתקדמותה של אירופה.⁴¹ הוא ביסס את הטענה נגד מונחי התרבות, כמו ציוויליזציה, האנשה או קדמה על מציאות פיזיולוגית, שלדעתו, נמצאת בנסיגה לעומת תקופות קודמות. המוסר והפוליטיקה מככבים בחזית אבל מאחוריהם משתולל תהליך פיזיולוגי של עיצוב גזעים. הפעם ניטשה עסק בגלוי בגזע וטוען שמאחורי הקלעים התרבותיים של הגזע יש לחפש את התהליך הפיזיולוגי. הוא שב והדגיש את רעיון הנסיגה הפיזיולוגית, שקשור קשר בל ינתק לתופעות תרבותיות במקום אחר:

בכל מקום שבו הרצון לעוצמה צונח באיזושהי דרך יש גם נסיגה פיזיולוגית והתנוונות התרבות (decadence). האלוה של התנוונות התרבות שנימול ממעלותיו וממעשיו הגבריים ביותר, נעשה מעתה ואילך בהכרח האלוה של הנסוגים מבחינה פיזיולוגית, החלשים. הם אינם מכנים את עצמם החלשים אלא ה"טובים".⁴²

הנקודה היחידה שחסרה להשלמת התמונה היא אמירה מפורשת של ניטשה כי אותו תהליך פיזיולוגי משפיע השפעה ישירה על הצד התרבותי-חברתי שבגזע. ביטוי מעין זה אנו מוצאים בקטע שכתב ניטשה בסוף קיץ 1885:⁴³

יש רק אצולה מלידה ואצולה של דם. (אינני מדבר פה על המילה הקטנה "von" ועל לוח גתה: הערת שוליים עבור חמורים). במקום שבו מדובר ב"אריסטוקרטים של הרוח", שם בדרך כלל לא תחסרנה הסיבות להסתיר משהו; הרי כידוע זו מילה נבחרת של יהודים שאפתניים. רוח בלבד איננה מעניקה אצולה; יתר על כן דרוש קודם משהו שיעניק אצולה לרוח - מה דרוש לזה, הדם.

ניטשה טען במפורש כי מונח תרבותי כמו "אצולה" (adelt) תלוי בראש ובראשונה במאפיין פיזיולוגי כמו דם (gebluet).⁴⁴ הוא הדגיש כי רוח לבד אינה מספקת. הפיזיולוגיה היא לא אינדיקציה לתופעה תרבותית או מתרחשת מאחוריה, אלא תנאי הכרחי לקיומה. המעגל של יחסי הגומלין בין מרכיבים ביולוגיים ופיזיולוגיים בגזע למרכיבים התרבותיים שלו, שנפתח עם הקביעה של ניטשה שבחברה היוונית היו הבדלי גזע ובקישור שלהם לעולם הטבע, עומד בפני סגירה לקראת המקור האחרון בסעיף הנוכחי, הטוען במפורש כי מקור העוצמה היוונית הוא בהכרת החשיבות שיש למאפיינים פיזיולוגיים וביולוגיים על עיצוב הרוח והתרבות:

היופי איננו מקרה - גם היופי של גזע או של משפחה, הן והטוב בכל תנועות גופם הם תוצר של עמל. היופי בדומה לגאונות הוא תוצאה סופית של מאמץ מצטבר של דורות. קורבן גדול נדרש להביא עבור הטעם הטוב. הרבה צריך להיעשות והרבה נדרש להימנע מלהיעשות [...] יש להיזהר שלא לשלוח יד בשיטה. אילוף של רגשות ושל מחשבות ותו לא

JGB, 242. 40

41. בהמשך הקטע הוא רואה את תהליך הדמוקרטיזציה של אירופה כתהליך חיובי, מפני שלדעתו הוא אמצעי מסייע לצמיחתם של טירנים בודדים.

AC, 17. 42

43. הקטע נכלל בספר שהוציאה אחותו, אליזבת פורסטר ניטשה, ובו היא ליקטה קטעים מעיזבון, ערכה אותם והוציאה אותם לאור בשם "הרצון לעוצמה", בסעיף מס' 942. התרגום שלי על פי המהדורה הזאת: KGW Nachgelassene Fragmente Herbst 1884: [vol. VII 3, p. 412] [3] bis Herbst 1885 41.

44. נוסף על משמעות "דם", למילה gebluet יש גם משמעות של "ייחוס", ועדיין מדובר במאפיין פיזיולוגי תורשתי.

הוא כמעט בטל ומבוטל (כאן קבורה הטעות הגדולה של החינוך הגרמני שהוא כולו אשליה). יש לרצות תחילה את הגוף - הקפדה חמורה על תנועות גוף משמעותיות יותר ומובחרות יותר, התחייבות לחיות רק עם אנשים שאינם "שלוחי רסן" מספיקה בהחלט כדי להיעשות משמעותי ומובחר. בתוך שניים-שלושה דורות הכול כבר מופנם. עניין מכריע הוא באשר לגורל העם והאנושות שתחילתה של תרבות תהא במקום הנכון - לא בנפש (כפי שהייתה אמונתם הטפלה וההרסנית של הכוהנים ושל הכוהנים למחצה): המקום הנכון הוא הגוף, תנועת הגוף, התזונה, הפיזיולוגיה, כל השאר מכאן נובע. לכן היוונים נשארים מאורע התרבות הראשון בהיסטוריה - הם ידעו והם ביצעו מה שנדרש. הנצרות שבזה לגוף הייתה עד כה גדול האסונות של האנושות.⁴⁵

צירופו של הקטע הנוכחי שבו ניטשה אמר במפורש כי בראש ובראשונה הגוף והפיזיולוגיה משפיעים על התרבות, לשאר המקורות שנידונו בפרק מביא לידי מסקנה ברורה ומבוססת: ניטשה בדומה לגזענים בני זמנו דגל בתפיסה הטוענת כי להבדלים של מוצא ביולוגי יש בהכרח השפעה על תכונות האופי של האדם ועל יכולותיו האינטלקטואליות.

החינוך כטיח: האם יכולים תהליכים חינוכיים לגשר על פערי הגזע?

מסקנתו של הסעיף הקודם כי לדעתו של ניטשה להבדלים הפיזיולוגיים בין גזעים שונים יש בהכרח השפעה חשובה על מעלותיהם של בני אותם גזעים, מציבה לפנינו שאלה חדשה: עד כמה, לדעתו של ניטשה, יש בכוחו של האדם להתגבר על הפערים הגזעיים באמצעות תהליכים אנושיים כמו חינוך? אילו התשובה על כך הייתה חיובית, היה ניטל העוקץ המרכזי של ההבחנה הגזעית-פיזיולוגית מפני שלא מדובר בגישה דטרמיניסטית, שבה גורלו של אדם נקבע מרגע הולדתו מכוח הדם שזורם בעורקיו, אלא הוא יכול ליטול לידי את ההגה של ספינת חייו, כמו את ההגה של בני אדם אחרים, ולנווט לחוף מבטחים במהלך שימוש נרחב בחינוך כמנוע מקדם. דא עקא, לא כך היא דעתו של ניטשה. בקטע האחרון שהובא בסעיף הקודם ניטשה הזכיר את הטעות הגדולה של החינוך הגרמני, שכולו אשליה בגלל ניסיונותיו לאלף מחשבות ורגשות. כפי שעולה מהקטע להלן, האשליה הזו תקפה גם במחשבה שיש ביכולתו של החינוך ליצור מכנה משותף אמיתי מעבר לפערים הגזעיים:

האם רשאי אני להרהיב עוז ולרמוז לתכונה אחרונה של אופיי, שגרמה לי לקשיים לא קטנים בקשרים אישיים עם אנשים? יש לי רגישות מחרדה ומוחלטת של חוש לנקיות. כך שאני מבחין פיזיולוגית בקרבתה של כל נפש, או מה אני אומר, בתוך תוכה ב"קרביה". באותה רגשיות יש לי מושגים פסיכולוגיים שבעזרתם אני ממשש כל סוד והוא עובר לִיְדִי: הזוהמה הרבה והכמוסה בקרקעית טבעם של אנשים מסוימים, שייתכן כי היא תלויה בדם מושחת, אבל מטויחת באמצעות חינוך, נהיית מודעת בעבורי כמעט כבר במגע ראשון. כאשר אני משקיף במידה נכונה, גם אותם אנשים, שהנקיות שלי זיהתה כבעלי טבע מזיק, חשים מצידם את הזהירות שבתיעוב שלי אבל בכך הם לא הופכים לריחניים יותר.⁴⁶

ניטשה שב והדגיש את הערך הרב שהוא מעניק להבחנות פיזיולוגיות, ובמקרה האישי שלו מתבטאות בחוש מפותח לנקיות. הוא חוזר ודן בדם המושחת, שגורם לזוהמה רבה בטבעם של אנשים מסוימים. כמעט בדרך אגב הוא הבליע שטבע האדם תלוי בדם, אלא שישנם לא מעטים המנסים לטייח על הדם מושחת באמצעות חינוך. משמעות הדברים היא שחינוך לא יכול לחדור לקרבי הנפש ולחולל בה שינוי אמיתי. לכל היותר הוא מסוגל לשנות מופעים חיצוניים של הנפש.

במקום אחר ניטשה הציג במפורש עוד יותר את גישתו הדטרמיניסטית בעניין הבדלי גזע ואי יכולתם של בני אדם לשנות אותם שינוי מהותי:

אי אפשר שאדם לא יישא בגופו את תכונותיהם והעדפותיהם של אבותיו ואבות אבותיו, גם אם מראה עיניים טוען להפך. זוהי בעיית הגזע. נניח שאדם מכיר דברים אחדים על ההורים, הוא יכול להרשות לעצמו לומר מסקנות באשר לילד. איזה חוסר התנזרות שלילית, איזו צרות עין קטנונית, איזה צידוק עצמי מסורבל. הרי בעצם שלושת אלו יחדיו קבעו מאז

GD, 47. 45

F. W. Nietzsche, 'Warum ich so weise bin', *Ecce Homo: Wie man wird, was man ist*, Leipzig 1908, 8. 46

ומתמיד את דמותו של בן האספסוף. דברים כגון אלו לבטח עוברים אל הילד כמו דם מסואב, ובסיוע מיטב החינוך והעיצוב משיגים רק יכולת להטעות בעניין התורשה.⁴⁷

הניסיון למלא חללים שמקורם בתורשה באמצעות חינוך, לא רק שאינו משיג את מטרתו אלא שהוא מוסיף חטא על פשע. במקום שהבדלי הגזע יהיו גלויים לעין כול, החינוך גורם לכך שהם יהיו סמויים מן העין, ולכן יש לראות בו בהקשר הגזעי אשליה וטיח ותו לא.

עמדתו זו של ניטשה מתחדדת על רקע השוואה לעמדותיו של מי שהושפע עמוקות ממנו, היהודי אוטו וייניגר (Otto Weininger).⁴⁸ וייניגר בספרו "Geschlecht und Charakter", שיצא לאור לראשונה בווינה בשנת 1903, אימץ תובנות של גזענים אנטישמיים שטענו כי ליהודים יש טבע מולד שלילי, הגורם להם בין השאר לנטיות מטריאליסטיות ולסלידה מערכים כמו חופש הפרט או מחויבות למדינה. כתמונת מראה לדמות היהודי השלילי הוא מעלה על נס את סגולותיו של האדם ה"ארי" ואת נטייתו לאמת טרנסצנדנטלית. אבל לדעת וייניגר, שערי התשובה לא ננעלו בפני היהודי, והוא יכול להתגבר על תכונותיו השליליות באמצעות המרת דתו לנצרות. ההמרה לא רק משנה את מעמדו הדתי מיהודי לנוצרי אלא גם הופכת אותו לארי. בנקודה הזו מאמץ וייניגר תובנות נוצריות קלסיות הרואות בטבילה מפתח לשינוי נפשו של אדם.⁴⁹ וייניגר לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, והוא עצמו המיר את דתו והפך לנוצרי פרוטסטנטי כבר בשנת 1902.

לסיכום, מתוך שלושה מקורות אלה עולה בבירור שניטשה מכחיש את החינוך להשפיע על הבדלי גזע. הוא דגל בגישה דטרמיניסטית שבה נפשו של האדם נקבעת ברגע הולדתו מכוח הדם שזורם בעורקיו, ואי אפשר לשנות את המצב באמת באמצעות תהליכים חינוכיים; אדרבא הם רק יוצרים אשליה בעבור המתבונן החיצוני.

"טהורים", "מטהורים" ו"מוצלבים" - יחסו של ניטשה כלפי רעיון הסלקציה הגזעית טוהר הגזע

הקמתו של בית הדין לפשעי מלחמה של הנאצים עם סיום מלחמת העולם השנייה דווקא בעיר נירנברג, המקום שבו עשר שנים לפני כן נוסחו חוקי הגזע הנאציים, יש בה כדי לסמל את המרכזיות של רעיון טוהר הגזע במשנה הנאציונל-סוציאליסטית. העיקרון של טוהר הגזע נשען על כמה הנחות יסוד שהוזכרו בפרק המבוא: על קיומם של הבדלים ביולוגיים בין גזעים שונים המשפיעים על רמתם האנושית ועל חוסר היכולת לגשר באמת על הפערים הביולוגיים באמצעות תהליכים חינוכיים. מתוך הסעיפים הקודמים התברר כי שוררת תמימות דעים בין ניטשה ובין הדוגלים ב"תורת הגזע" הנאצית באשר לעקרונות אלה.

התומכים בטוהר הגזע טוענים שגם זיווג של בן גזע נעלה עם בן גזע נחות מוליד בן כלאיים הנופל ברמתו הביולוגית וממילא גם ברמתו האנושית מבן הגזע הנעלה. ככל שקטן אחוז הדם של הגזע הנעלה, כך פוחתות סגולותיו של האדם. מכאן קצרה הדרך למסקנה שיש לשמור על עליונותו של הגזע העליון באמצעות סלקציה בין בני הגזע העליון ובין בני אדם מגזעים נחותים יותר. בסעיף זה תיבדק עמדתו של ניטשה כלפי סלקציה גזעית וכלפי רעיון "טוהר הגזע".

ניטשה כתב על היוונים שהיו בעבורו מושא להערצה, כי הם תוצר של הכלאה גזעית:

אוכלוסיית המקור של אדמת יוון: מוצא מונגולי עם פולחן העץ והנחש. החוף מקושט ברצועה שמית. פה ושם תראקים. היוונים ספגו את כל המרכיבים האלה אל תוך דמם, גם את האלילים והמיתוסים (בסיפורי אודיסיאוס יש משהו מונגולי). הנדידה הדורית היא המכה בפטיש, לאחר שכבר לפני כן הכול הוצף בהדרגה. מי הם "היוונים הגזעיים"? האם לא מספיק להניח שאיטלקים בזיווג עם יסודות תראקיים ושמיים נעשו יוונים?⁵⁰

ממקורות שיובאו בהמשך הסעיף יתברר כי לא רק ביוון אין גזעים טהורים אלא גם במציאות המודרנית.⁵¹ הרעיון שאין באירופה גזעים טהורים איננו יוצא דופן. אחד מאבות "תורת הגזע" הנאצית, יוסטון סטיוארט צ'מברליין,

47. JGB, 26. הקטע הובא במלואו בפרק לעיל "למה התכוון המשורר – דרכו הספרותית של ניטשה ושאלת הגזע".

48. לקשר בין וייניגר לניטשה עיינו: R. S. Wistrich, *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*, Oxford 1989, p. 532. [להלן: *The Jews of Vienna*].

49. עיינו בפרק המבוא הדין בהשוואה בין התובנות הגזעניות ובין התובנות הנוצריות.

50. UB, 5 [198].

51. בעיקר M, 272.

ברב-המכר שלו "יסודות המאה התשע עשרה" (Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts), עמד בהרחבה על כך שהגזעים באירופה של זמנו הם תוצר של הכלאות קודמות. גם הנס גונתר שקיבל בשנת 1929 קתדרה להוראת "תורת הגזע" באוניברסיטת ינה (Jena) ושנחשב בעיני הנאצים לסמכות אקדמית עליונה בענייני "תורת הגזע", סבר שאין בנמצא גזעים טהורים.

ברם, כפי שהדגישו כמה חוקרים, מבחינת ניטשה הכלאת גזעים אינה רק תהליך היסטורי אלא גם חלק מחזון עתידי של אירופה.⁵² דוגמה מובהקת לנתון זה אפשר למצוא בקטע להלן:

בשעה שלא מדובר בשימור האומות אלא ביצירה של גזע מעורב ואירופי חזק ככל האפשר, היהודי הוא מרכיב מועיל ורצוי בדיוק כמו שאר הלאומים האחרים.⁵³

אבל לצד זאת יש כמה קטעים שלא זכו לדיון במחקר, ובהם ניטשה רואה בעין שלילית ביותר את ערבוב הגזעים. כך למשל הקטע הזה:

האדונים פסו מן העולם. המוסר של האנשים ההמוניים ניצח. בד בבד אפשר לראות ניצחון זה כהרעלת דם (הרי הגזעים התערבבו זה בזה) אני אינני מתנגד, ההרעלה הצליחה. ה"גאולה" של האנושות (דהיינו מידי ה"אדונים") נמצאת על דרך המלך. לנגד עינינו הכול הופך "מיוהד", "מנוצר", פלבאי (מה חשובות המילים!). המהלך של אותה הרעלה שחדרה לכל גופה של האנושות, נראית כבלתי ניתנת לעצירה. הוא אפילו יכול להרשות לעצמו קצב איטי יותר, מעודן יותר, חרישי יותר, מתון יותר - לאדם יש זמן.⁵⁴

הסימן הביולוגי לנסיגה המוסרית שבאה לידי ביטוי בניצחון המוסר של האנשים ההמוניים, הוא הרעלת הדם שנוצרת מערבוב גזעים. לניטשה גם יש הסבר כיצד תערובת של גזעים יכולה לגרום לניון רוחני:

הרי הספקנות היא הביטוי הרוחני של מכלול תכונות פיזיולוגיות רבגוני מסוים, שיש המכנים אותו בלשון המדוברת רפיון עצבים ונטייה לחולי. תופעה זו נוצרת בכל פעם שבה מצטלבות באופן פתאומי ומכריע דרכיהם של גזעים ושל מעמדות שהיו מנותקים זה מזה לאורך זמן. הדור החדש שנוצר וכביכול רכש מידות וערכים שונים בדמו, הוא כולו אי שקט, שיבוש, ספק וניסיון. מיטב הכוחות פועלים כבלמים, המידות הטובות בעצמן אינן מאפשרות זו לזו לשגשג ולהתחזק. לגוף ולנפש חסרים איזון של נקודת כובד וביטחון כעין זה שטמון בתנועת המטוטלת. אבל החולי והסיאוב העמוקים ביותר בקרב אותם בני תערובת הוא הרצון. הם כלל אינם מכירים את חוסר התלות שבהכרעה, את תחושת ההנאה האמיצה שברצון. אפילו בחלומותיהם הם מפקפקים ב"חופש הרצון". אירופה שלנו מהיום, הזירה של ניסיונות פתאומיים ואוויליים מצידם של מעמדות רדיקליים, המובילים למיזוג גזעים, היא משום כך ספקנית בכל הגבהים והמעמקים. לרגע אחד מתלווה לספקנות בלתי יציבה, המנתרת מענף לענף בחושניות ובקוצר רוח, ובמשנהו קודרת כענן העמוס יתר על המידה בסימני שאלה. לעיתים תכופות רצונה שבע מלחיות.⁵⁵

בכל הקטע כולו ניטשה ראה בספקנות מושא לניגוח. בניסיונו להסביר כיצד חדרה הספקנות לכל פינה באירופה הוא שב לעיקרון הגזעני. באירופה ישנם גזעים שונים שהיו מנותקים זה מזה ושהמציאות האירופית המודרנית הפגישה ביניהם. המפגש גרם להכלאה בין-גזעית. בתהליך ההכלאה הטובים שהיו בכל גזע בפני עצמו נטרלו זה את זה. האיזון ההדדי מנע השתלטות של אחד מן הכוחות הדומיננטיים, ובחלל החדש שנוצר חוסר הוודאות מושל, והספקנות אינה אלא גלגול נוסף שלו. ניטשה איננו בוחל במילים קשות כדי להציג את השלילה שב"בני תערובת" (mischlingen) המתוארים באמצעות הפעלים חולני (krank) ומסואב (entartet).

שוב אנו לכודים במבוכ ניטשיאני אופייני. פעם הוא מדבר בשבח ההטמעה הגזעית למען אירופה חזקה וטובה יותר ופעם יוצא בשצף קצף כנגדה. נראה כי הפתרון לתעלומה מצוי בהמשך הקטע שהובא בתחילת הסעיף, ובו מבחין ניטשה בין סוגים מסוגים שונים של הכלאה גזעית:

52. R. S. Wistrich, "Was Nietzsche a Fascist Thinker?", *The Partisan Review*, 68 (2001), pp. 201-217.

53. MA, I 475.

54. GM, I 9.

55. JGB, 208.

טיהור הגזע - אין כנראה גזעים טהורים אלא רק מטוהרים וגם אלה בנדירות גבוהה. הדבר השכיח הוא גזעים מוצלבים, שבהם מוכרחים למצוא ליד הדיסהרמוניה של צורות הגוף (למשל העין והפה לא תואמים זה לזה) גם דיסהרמוניות של הרגלים ושל ערכים. ליונינגסטון שמע מישהו באומרו "אלוהים ברא אנשים שחורים ולבנים אבל השטן את חצאי הגזעים". גזעים מוצלבים הם תמיד בד בבד גם תרבויות מוצלבות וערכי מוסר מוצלבים: על פי רוב הם רעים יותר, אכזריים יותר, חסרי רוגע יותר. הטוהר הוא התוצאה הסופית של אין-ספור התאמות, ספיגות והפרשות. ההתקדמות לקראת טוהר מראה את עצמה בזה שהכוח הנמצא בגזע מתמקד יותר ויותר בפונקציות בודדות, נבחרות, בשעה שלפני כן היא הייתה צריכה לטפל ביותר מדי דברים מנוגדים לעיתים קרובות מדי. הגבלה מעין זו תעשה רושם של התרוששות ויש לשפוט אותה בעדינות ובזהירות. אבל בסופו של דבר, לאחר שתהליך הזיכוכ הצלילי, יעמוד כל אותו הכוח, שנצרך קודם למאבק עם התכונות הדיסהרמוניות, לרשות האורגניזם השלם. לכן גזעים מטוהרים נעשו חזקים יותר ויפים יותר. היוונים נותנים לנו דוגמה של גזע ושל תרבות מטוהרים. הלואי וגם פעם יִצְלַחוּ לנו גזע ותרבות אירופיים טהורים.⁵⁶

כבר בכותרת של הקטע יש כדי ללמד על מרכזיותו ב"תורת הגזע" של ניטשה. שלא כמקורות אחרים שבהם נזכר טוהר הגזע אגב הדיון בנושאים אחרים, כאן הוא הנושא העיקרי לדיון. ניטשה מבחין בין שלושה מצבים בעניין הגזעים: טהורים (reinen), מטוהרים (reinengeworden) ומוצלבים (gekreuzten). כפי שנאמר לעיל, גזעים טהורים אינם בנמצא, כלומר אי אפשר למצוא באירופה גזע שהצופן הביולוגי של הגזע שלו זהה לצופן ביולוגי של גזע מלפני אלפיים שנה. ישנו תהליך מתמיד של ערבוב בין גזעים שונים, אבל ניטשה מבחין בין שני סוגים של הכלאה: הכלאה מצליבה והכלאה מטוהרת, והן מכוונות לשני סוגים של גזעים: גזעים מוצלבים וגזעים מטוהרים.

הצלבה פירושה מפגש גזעי מן הסוג השלילי כפי שתואר בהרחבה לעיל.⁵⁷ גם באותו מקור ניטשה משתמש בפועל להצליב (kreuzen). השלילה שבהצלבה נובעת מהיותה מפגש סתמי, שאין בו מגמה של התפתחות מעבר לעצם המפגש, ולכן היא גורמת ליצירתם של בני תערובת דיסהרמוניים. גם בקטע הנוכחי לא חוסך ניטשה מבני התערובת את שבט לשונו. הוא איננו מסתפק בהשמצה של צורתם החיצונית של בני הכלאיים, שנראית לו חסרת התאמה, אלא מוסיף נאצות על ערכיהם השליליים. מנגד ניצבת לה ההכלאה המטהרת. כאן כבר לא מדובר בפס ייצור המוני של בני תערובת אלא בתהליך איכותי שבסופו אנו מגלים דמויות בודדות שזקוקו בקפידה מכל הסיגים שדבקו בגזעי המוצא במהלך ההיסטוריה.

העיקרון שעומד מאחורי התהליך איננו מסובך כל כך כפי שהוא נראה במבט ראשון. סך כל התכונות החיוביות של כל הגזעים עולה על סך כל התכונות החיוביות של גזע אחד כלשהו, איכותי ככל שיהיה. התהליך ליצירת השילוב בין כל אותם כוחות חיוביים מורכב וממושך ובסופו מתפתח גזע איכותי עם המאפיינים הטובים ביותר. בכל התהליך נפלטות התכונות השליליות, וכמובן גם בני האדם שנושאים אותן. בסופו של תהליך המיזוג והמיון הארוך ניצבות על קו הסיום דמויות מעטות שהן בעלות איכות יוצאת דופן. כדאי לסבול את הזמן הממושך ואת האנשים הרבים למען אותן דמויות מופת. הואיל וקל הרבה יותר להצליב מאשר לטהר, גזעים מוצלבים מצויים לרוב ואילו גזעים מטוהרים נדירים למדי. היוונים הקלסיים הם דוגמה מובהקת לגזע מטוהר, ומנגד המציאות האירופית העכשווית מספקת דוגמאות בשפע לגזעים מוצלבים.

במודל ההתפתחותי של ניטשה יש הכרה בכך שיש צורך בהתאמות (Anpassungen), ספיגות (Einsaugungen) והפרשות (Ausscheidungen). לכאורה קיים דמיון לא מבוטל בין תהליך הברירה של ניטשה לבין המודל האבולוציוני של דרווין. ספרו של דרווין "מוצא המינים" יצא לאור בשנת 1859 וחולל מהפכה קופרניקאית בתחומים שמעבר לדיסציפלינה הביולוגית, הואיל ותאוריית הברירה הטבעית של דרווין הציגה הסבר להתפתחות הטבע בלי צורך בהתערבותה של יד מכוונת טרנסצנדנטלית.⁵⁸ הן ניטשה והן דרווין טוענים כי

56. M, 272.

57. JGB, 208.

58. צייטלין רואה בדרווין תנאי מקדים והכרחי להיווצרותה של ההגות הניטשיאנית, השוללת כל קיום של משמעות טרנסצנדנטלית

בני האדם שאנו פוגשים היום הם פרי תהליך ממושך, שבמהלכו חלו שינויים רבים בשל הסתגלות והתאמה למציאות משתנה. ברם, למעשה קיים הבדל ניכר בין השניים. בעוד דרווין מציג מודל התפתחותי של כלל היצורים על פני כדור הארץ ובהם גם בני האדם, ניטשה מצפה לתהליך טיהור אנושי שבסופו נמצאים יחידים נבחרים. האליטיזם הניטשיאני משפיע גם על מודל ההתפתחות הרצוי בעיניו, ולכן המונחים "התאמות" ו"הפרשות" שקיימים גם אצל דרווין וגם אצל ניטשה אינם אלא בגדר שיתוף השם, ואינם מעידים על הקבלה תוכנית. ניטשה מכיר בכך שהמודל האידיאלי שלו, שלא כמודל האבולוציוני, אינו רווח במציאות, אלא שבעיניו האבולוציה אינה אלא עוד אחת מהדוגמאות לניצחון ההמון על חשבונם של בני המעלה.⁵⁹

על פי כל האמור מתברר כי בנושא טוהר הגזע יש תמימות דעים בין ניטשה לגזענים קלסיים על אודות הצורך בסלקציה גזעית למען השבחת הגזע, אלא שהם חלוקים בשאלה כיצד יש ליישם את עקרון הסלקציה. גזענים קלסיים טענו שהמפתח לשיפור הגזע טמון בעקרון טוהר הגזע, הווי אומר בניסיון לבדד את הגזע העליון מכל השפעה של גזעים נחותים ממנו. שלא כמוהם ניטשה סבור כי הדרך הטובה ביותר לשפר את הגזע כוללת מיצוי המיטב שבגזעים השונים לגזע המתמקד בכמה דמויות מעטות. על אף המחלוקת ביניהם גם ניטשה וגם תומכי "תורת הגזע" מסכימים כי המציאות הרווחת באירופה של הכלאה בין גזעים שונים היא שלילית, מפני שמשמעותה פחות ברמה האנושית והגדלת הניוון התרבותי.

דם הוא רוח: סיכום ומסקנות

על סמך המקורות שהוצגו אפשר לקבוע כי שלא כמסורת הפרשנית הרווחת ניטשה היה גזען על פי ההבנה המקובלת של המושג בתקופתו. ניטשה, כמו תומכי "תורת הגזע", דגל בדטרמיניזם ביולוגי. הוא סבר כי להבדלים של מוצא ביולוגי יש בהכרח השפעה על תכונות האופי של האדם ועל יכולותיו האינטלקטואליות. מלבד זאת, לדעתו אי אפשר לשנות הבדלים אלה שינוי של ממש באמצעות תהליכים חינוכיים. נפשו של האדם נקבעת ברגע הולדתו מכוח הדם שזורם בעורקיו, ומכאן ואילך אי אפשר לשנותה. לבסוף, ניטשה והגזענים הקלסיים היו בדעה אחת שכדי ליצור גזע משופר יש צורך בסלקציה גזעית. ההבדל ביניהם קיים בשאלת יישום הסלקציה.

אנשי "תורת הגזע" סברו שהדרך להשבחת הגזע עוברת בבידוד הגזע העליון מהשפעות ביולוגיות של גזעים נחותים ממנו, ואילו ניטשה טען שיש לכוון את המאמץ לספקטרום נרחב של גזעים ולתעל את המיטב שיש בהם לגזע חדש המדגיש את היחידים האיכותיים.

אכן, מכאן נובע שאין סתירה מהותית בין תפיסתו הגזענית של ניטשה ובין התפיסה הגזענית שרווחה בגרמניה בזמן השלטון הנאצי. עם זה יש לזכור כי מדובר רק במרכיב אחד מתוך מכלול רחב של האידאולוגיה הנאציונל-סוציאליסטית. כך למשל ניטשה שבז לגל הלאומנות ששטף את אירופה, שסלד מההמונים ומההמוניות והעלה על נס את האינדיבידואל הבודד, רחוק מרחק מזרח ממערב מהאידאולוגיה הנאצית שדרשה מהפרטים השונים שיראו את עצמם קודם כול חלק ממארג לאומי ורק לאחר מכן כאינדיבידואלים. נוסף על כך יש להבחין בין גזענות לאנטישמיות. הטענה שפלוגי הוא גזען ניטרלית בשאלה מי בעיניו הגזע הנבחר ומי הם הגזעים הנחותים. ניטשה הגזען התנגד לאנטישמיות ובז לה.

השאלה עד כמה יש לגנות את ניטשה על הגזענות שלו חורגת מתחום המחקר הנוכחי ותלויה בשאלה רחבה של אחריות מוסרית לדעות או לפרקטיקות שנחשבו תקינות בעת מסוימת ולאחר מכן הוכרו לא לגיטימיות.

לעולם הפיזיולוגי, ומציגה כאלטרנטיבה את הרצון לעוצמה כאידיאל עליון ואת ה-Uebermensch כפסגתו של המין האנושי, בגלל יכולתו לממש את הרצון לעוצמה, ראו: I. M. Zeitlin, *Nietzsche: A Re-examination*, Cambridge 1994, pp. 5-7. בהמשך הספר המחבר טורח להתפלמס עם ניטשה ולהציג את הפער בין דרווין, שהכיר בחשיבות הצורך של העזרה ההדדית בטבע, ובין ניטשה שהעלה על נס את המאבק ואת היחיד הבודד, ראו: צייטלין (שם), עמ' 127-132. קשר דומה בין ניטשה לדרווין מציג גם שאול אדלר בהקדמה למהדורה העברית של "מוצא המינים", ובה הוא טוען כי "מהלך מחשבה זה [כיבוד חוקי הטבע הגוזרים מלחמת קיום בלא רחמים, א"ש] מצדיק לכאורה הדברת עמים מפגרים וניצול כלכלי, מכשיר את תורת הגזענות ואת האדם העליון שאינו יודע רחמים, נוסח ניצחון וכל כת דיליה", ראו: צ' דארווין, **מוצא המינים: בדרך הבירור הטבעי, או השארת גזעים מחוננים במלחמת החיים**, תרגום ש' אדלר, ירושלים תש"ך, עמ' לא.

59. ניטשה עצמו עמד על ההבדלים בינו ובין דרווין ובלשונו העוקצנית טען (בקטע שכותרתו Anti Darwin) שגם בטבע מנצחים החלשים הרבים ולא החזקים החריגים (GD, Streifzuege eines Unzeitgemäßen, 14). עוד על ההבדלים בין ניטשה לדרווין עיינו י' גולומב, **הפיתוי לעוצמה: בין ניטשה לפרויד**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 76-80; C. Cox, *Nietzsche Naturalism and Interpretation*, Berkeley, Calif. 1999, pp. 223-229.

עלינו להישמר בשבע עיניים מליפול במלכודת האנכרוניזם, כלומר להיזהר מלשפוט את ניטשה, איש המאה התשע עשרה, על פי תוצאות הרוח הגורל של "תורת הגזע" בגרמניה של המאה העשרים. כפי שצייתי בפתח המאמר, במאה התשע עשרה נחשבה "תורת הגזע" למכובדת ולמהוגנת. היא זכתה לגיבוי אקדמי מידיהם של מי שהיו מדענים מן השורה הראשונה בתחומם. אין ספק כי ניטשה היה הוגה דעות פורץ דרך במגוון רחב של תחומים, אבל בכל הקשור ל"תורת הגזע" הוא בעיקר משקף תאוריות גזעניות של רוח תקופתו.

מקרא קיצורים

לצורך כתיבת המאמר נעזרתי במהדורה הגרמנית של כתבי ניטשה להלן:

F. Nietzsche, *Werke: Kritische Gesamtausgabe*, ed. G. Colli and M. Montinari, Berlin 1974 (להלן (KGW).

כדי להקל על הקורא אני מצרף מקרא קיצורים לכרכי המהדורה:⁶⁰

AC	-	Der Antichrist (KGW vol. VI 3)
ASZ	-	Also Sprach Zarathustra (KGW vol. VI 1)
EH	-	Ecco Homo (KGW vol. VI 3)
FW	-	Die Frohliche Wissenschaft (KGW vol. V 2)
GD	-	Gotzen Dammerung (KGW vol. VI 3)
GM	-	Zur Genealogie der Moral (KGW vol. VI 2)
JGB	-	Jenseits von Gut und Bose (KGW vol. VI 2)
M	-	Morgenrothe (KGW vol. VI 1)
MA	-	Menschliches, Allzumenschliches (KGW vol. IV 2)
UB	-	Unzeitgemase Betrachtungen (KGW vol. IV 1)

60. ההפניות אל כתבי ניטשה מסודרות על פי החלוקה המקובלת אצל פרשני ניטשה. הסבר על החלוקה אפשר למצוא בקישור להלן: ['Abbreviations and Citations of Friedrich Nietzsche's Works', The Journal of Nietzsche Studies](#).